

Ruská pravoslavná církev a „pravá“ víra na počátku 19. století

Radomír Vlček

Historický ústav AV ČR

Dosavadní česká historicko-slavistická studia věnovala jen minimální pozornost duchovnímu prostředí státu a společnosti, které jsou vymezovány pojmy „rusko“ — „ruský“.¹ Pokud tak činila, pak především v meziválečném období, ačkoli i v něm kladla důraz na politické dějiny.² Je proto cenné, že se v posledních letech objevují takové studie českých historiků, filosofů a literárních vědců, kteří sledují ruské duchovní prostředí. Geneze a vývoj postavení, úlohy a role ruské pravoslavné církve jako stěžejní instituce ovlivňující po staletí ruský duchovní prostor jsou však i v nich sledovány jen okrajově.³ Jistou náhražkou jsou ovšem překlady prací zahraničních autorů.⁴

Monografie Hanuše Nykla *Náboženství v ruské kultuře* (2013) je v tomto směru tedy prací výjimečnou.⁵ Nyklova práce ovšem nepojednává pouze o ruské pravoslavné církvi, ale též, a to především, o ruské lidové zbožnosti, o pravoslavné svátosti a obřadech, ikonách a ikonografii, církevních svátcích, bohoslužbách, liturgickém roku i uspořádání pravoslavného chrámu. Vzhledem k šíři záběru je třeba hledět na Nyklovu knihu jako na syntetický úvod do problematiky dějin ruské pravoslavné církve a ruského pravoslaví v ruském duchovním prostoru. Jde o cennou knížku, která vysvětluje zásadní i méně časté pojmy, jejich historickou proměnlivost i dobovou determinaci. Nevyčerpává, přirozeně, vše. Dovolím si proto v následujícím textu upozornit na záležitost, které se Hanuš Nykl dotknul v jedné ze svých dřívějších analytických studií, ale do knihy ji nepojal.⁶ Jedná se o vztah ruské pravoslavné církve ke státu na příkladu jeho ohrožení v době Napoleonova tažení v roce 1812. Cílem předložené statě je zmínit okolnosti, které změnilly postavení ruské pravoslavné církve, zvýšily její autoritu a pomohly státní ideologii přesvědčit společnost o nutnosti bojovat do krajnosti za záchranu vlasti.⁷ Je příkladem, jakou roli ruská

1 Srov. Pánek 2015, s. 7–24.

2 Srov. Kutnar — Marek 1997, s. 701–703.

3 Srov. Příhoda 2005; Příhoda 2006; Drápelová 2009; Sládek 2012.

4 Srov. Andrejev 2011.

5 Srov. Nykl 2013.

6 Srov. Nykl 2009, s. 131–163.

7 O některých souvisejících tématech pojednal Nykl 2009, s. 131–163.

pravoslavná církev při své zdánlivě olbrímí organizaci měla, jaké bylo její postavení v důsledku státoprávních i církevně organizačních změn, provedených carem imperátorem Petrem I. zvaným Veliký (1689–1725) i dalšími osobnostmi v 18. století, a jaký vliv na její aktivity mělo ohrožení Ruska napoleonskými válkami. Příspěvek je motivován skutečností, že současná pravoslavná církev se řadí mezi několik málo sociálních institucí, které požívají značné autority v ruské společnosti. Signifikantní je, že podle aktuálních sociologických šetření se více než polovina Rusů považuje za pravoslavně věřící.⁸

V životě obyvatel ruského impéria hrála víra tradičně mimořádnou úlohu. Byla neoddelitelnou součástí jejich mravního kodexu, je proto zřejmé, že se na jejich formování, profilování a prosazování výrazně podílela i ruská pravoslavná církev. Jenomže mravní kodex se předával po staletí především tradičně z generace na generaci, od starších k mladším, od rodičů k dětem, od učitelů k žákům. Ruská pravoslavná víra jistě na jeho uplatňování měla také vliv, ten však s postupující modernizací státu a společnosti klesal. Podíl na této skutečnosti měly proměny v životě obyvatel ruského impéria, především růst gramotnosti a vzdělanosti. Schopnost čtení vedla k vlastnímu úsudku. Ten ještě neznamenal nezbytné šíření ateismu, nicméně k němu výrazně přispíval, zejména v souvislosti s tím, jak rostl zájem o materiální stránku života. Podíl ovšem na tom také měl postupný pokles prestiže ruské pravoslavné církve jako instituce původně státu nadřazené. S přesunem k opačnému pólu, k submisivnímu postavení vůči státu, ruská pravoslavná církev jen stěží doháněla dříve přirozenou autoritu ve společnosti. Zvláště patrná byla tato skutečnost na počátku 19. století.

Ruská pravoslavná církev ovšem byla i v této době úzce propojena se státní mocí: propojení bylo institucionální i osobnostní. Opět šlo o tradiční záležitost. Ruské pravoslaví po staletí plnilo nejen úlohu koordinátora až determinanta každodenního života příslušníka ruské společnosti (včetně obyvatel nepravoslavných), ale, a to především, po staletí bylo ideologickou i duchovní oporou státu, dokonce i základnou státní mocí. Ruská pravoslavná církev byla důležitou součástí státních funkcí, především v šíření vzdělanosti a mravní odpovědnosti ruského lidu. Činila tak upevňováním víry v Boha, cara a vlast.

Pravoslaví bylo v Rusku tradičně státním náboženstvím. Nebylo např. myslitelné, aby v Rusku panovník nebyl pravoslavného vyznání. Nemusel být pravoslavný rodem. Ovšem musel a podle *Nástupnického řádu*, který vyhlásil roku 1797 imperátor Pavel I. (1796–1801), již nikoli jen podle tradice, ale i ze zákona vstoupit v okamžiku korunovace do lůna ruského pravoslaví. Pokud nebyl pravoslavný rodem, musel k pravoslaví konvertovat. Většinou se tak dalo již v okamžiku, kdy se objevily jeho pretenze na trůn, tedy jakmile se začalo uvažovat o jeho bytí i jen potenciálním následnictví. Jedním z příkladů může sloužit Petr III. (1762), původně kníže šlesvicko-holštýnský. Dodejme ovšem, že Petru III. ani jeho konverze k pravoslaví nestačila, aby se dobral slavnostního aktu korunovace. Zemřel, přesněji byl zavražděn, dříve než k němu mohlo dojít.

Pro otázku vztahu státu, panovníka, církve a víry je však podstatnější fakt, že součástí korunovace byl akt duchovního pomazání. Šlo o téměř identickou záležitost,

⁸ Srov. Sinelina 2004, s. 12.

jakou procházeli pravoslavní církevní hierarchové při instalaci do svých vrcholných funkcí.⁹ Ostatně ještě jednou odkážme na *Nástupnický řád* Pavla I.: v něm se explicitně hovoří o tom, že ruský gosudar (car, imperátor) je hlavou ruské pravoslavné církve.¹⁰

Ruská pravoslavná církev představovala na počátku 19. století početnou organizaci. Na území ruského impéria v této době stálo 26.747 pravoslavných chrámů a 452 klášterů, z toho 358 mužských a 94 ženských. V kostelích a chrámech včetně vyšších a nejvyšších hierarchů působilo 34.691 osob.¹¹ Pro impérium, v němž se počet jeho obyvatel odhaduje na 43,7 miliónů obyvatel, to není nikterak mimořádný počet.¹² Podstatnější ovšem než kvantifikační údaj je „kvalita“, v tomto případě počet těch, kteří se v ruském impériu hlásili k pravoslavnému vyznání. Hodnověrné údaje máme v tomto směru až z opačného konce století — teprve v roce 1897 bylo na území ruského impéria provedeno první skutečné sčítání obyvatel, jehož součástí byly také údaje o vyznání. Podle nich se 85% obyvatel ruského impéria hlásilo k pravoslavnému vyznání, tedy naprostá většina obyvatel. Na počátku 19. století musel být procentuální počet spíše vyšší, ateizace společnosti, případně konverze k jiným vyznáním v souvislosti s reformami v 19. století měly vzestupnou tendenci.¹³

Ruská pravoslavná církev jako instituce prošla v 18. století výrazným reformačním procesem. Stalo se tak zejména zásluhou imperátora Petra I. Signifikantní je skutečnost, že ruská církevní historiografie definuje předreformní období, tedy období působení ruské pravoslavné církve před církevními reformami Petra I., jako diarchické, tj. jako dobu dvojvládní cara a patriarchy. S jistou mírou eufemismu se hovoří o existenci symfonie mezi církevní a státní vládou. Od vydání zásadního reformního dokumentu, *Duchovního reglementu* (1721), se již hovoří o státní církevnosti a církev je označována za část ruského státu („Rossija“).¹⁴

Je zřejmé, že Petr I. chtěl církevní reformou definovanou v *Duchovním reglementu* podřídit církev státu. Mělo se jednat o skutečný státní dozor a dohled. Jenomže jako v případě jiných reform, které uvedl do života Petr I., bylo přání silnější než možnosti praktické realizace: i tentokrát nastal rozpor mezi oficiálním, státem dekretovaným požadavkem vše centrálně řídit a mezi tradicemi, v nichž se odehrával život společnosti. Ponechme na chvíli stranou námitky hierarchů ruské pravoslavné církve vůči Petrovu postupu a odložme na nějakou dobu i jejich tvrdá slova o carovi — antikristovi, který v rozporu s ruskou pravoslavnou tradicí zasahuje do života ruské pravoslavné církve. Ale víra byla i nadále oporou ruského státu, tvořila součást jeho oficiální i neoficiální ideologie. V *Duchovním reglementu* byla explicitně vyjádřena duchovní podmíněnost samoděržavné moci. Hovořilo se v něm sice pouze o tom, že ruský panovník — imperátor — je křesťanským panovníkem, ale již v závěti Petrovy nástupkyně carevny Kateřiny I. (1725–1727) se jednoznačně zmiňovalo, že ruským panovníkem nemůže být nikdo, kdo není „řeckého vyznání“.¹⁵ Ve stejném duchu se o ne-

9 Srov. Uspenskij 1998, s. 6–12.

10 Srov. *Polnoje sobranije zakonov* 1839, № 17910.

11 Srov. Melnikova 2007, s. 36.

12 Srov. Sacharov 2010, s. 297.

13 Srov. Zubov 2009, s. 68.

14 Srov. Suvorov 1925, s. 119.

15 Srov. Melnikova 2007, s. 37.

zbytnosti pravoslavného vyznání pro následníka ruského trůnu také psalo v *Nástupnickém aktu* Pavla I. z 5. dubna 1797.¹⁶

Při vstupu na trůn nový ruský panovník vždy absolvoval obřad korunovace a svatého pomazání („miropomazanija“) vykonávaného prvním hierarchou ruské pravoslavné církve, tedy patriarchou, v případě synodálního období metropolitou, zpravidla petrohradským. Jejich účast a aktivní podíl na korunovačním obřadu byl nezbytný. Politické znaky se při něm spojovaly s duchovními. Jejich spjatost s církví a duchovnem byla také vyjádřením panovnickovy vazby s lidem. Stěžejním spojovacím znakem mělo být právě duchovno, ke kterému se nový panovník veřejně přihlašoval aktem korunovace.

Reformy imperátora Petra I. ve vztahu k ruské pravoslavné církvi vyvrcholily roku 1721 ustavením Posvátného synodu („Svjatejšij pravitelstvujušcij sinod, překládáno někdy jako Nejsvětější synod). Nikoli náhodou jej historiografie označuje za jistou formu ministerstva. Car totiž jeho prostřednictvím mohl kontrolovat veškerý chod ruské pravoslavné církve. Navíc byl car de iure hlavou moskevské autokefální pravoslavné církve vši Rusi. Role panovníka jak ve smyslu věroučném, tak organizačním byla nezpochybnitelná.

V čele Posvátného synodu stál od roku 1722 vrchní prokurátor („ober-prokuror“), osoba zprostředkující vazbu mezi carem a hierarchií ruské pravoslavné církve a carovi také osobně odpovědná za své konání. Stalo se tak nařízením („ukazem“) cara Petra I. z 11. května 1722. Vrchní prokurátor Posvátného synodu, v 18. století nikoli ještě vždy a za všech okolností jeho nejdůležitější osoba, se na počátku 19. století postupně přeměňoval z pozorovatele činnosti Posvátného synodu a zprostředkovatele jeho požadavků ve vztahu ke státní moci ve skutečně vedoucí, a také osobně odpovědnou osobnost duchovního kolegia.¹⁷

Rusko mělo reformou let 1717–1718 vytvořena kolegia, která plnila úlohu pozdějších ministerstev. Na rozdíl od nich se ještě nejednalo o typické státní byrokratické instituce, ale „jen“ o instituty tvořené osobnostmi, které si příslušný panovník zvolil do čela určitého rezortu. Kolegia neměla předem stanovenou strukturu, tu si určoval předseda kolegia podle svého uvážení. Sám si také vybíral úředníky, jeho nejbližší spolupracovníky však schvaloval car.¹⁸

Vrchní prokurátor Posvátného synodu — obdobně jako předsedové kolegií a v 19. století po restrukturalizaci kolegií do podoby ministerstev (1803) ministři — měl za povinnost pravidelně předkládat carovi zprávy o činnosti své a svého úřadu, což byla v 18. století pouze jeho kancelář, v 19. století pak celý Posvátný synod. Členy Posvátného synodu vždy byli také pravoslavní hierarchové. Ti se snažili prosadit vůči pravoslavné církvi a v 18. století také vůči panovníkovi maximální vliv. A tak bylo celé 18. století naplněno soupeřením mezi vrchním prokurátorem a dalšími světskými činiteli Posvátného synodu i církevními hierarchy o církevní vliv. Jako důkaz tohoto tvrzení je nejlépe poukázat na soupeření metropolity Amvrosije (Andreje Ivanoviče Pobědova), (1742–1818) s vrchním prokurátorem Posvátného synodu knížetem Vasilijem Aleksejevičem Chovanským (1755–1830) v době vlády imperátora Pavla I. (1796–1801). Šlo o vliv na duchovní oddělení („Duchovnoje vědomstvo“) podřízené Posvátnému sy-

16 Srov. *Polnoje sobranije zakonov* 1839, № 17910.

17 Srov. Fedorov 2003, s. 209.

18 Srov. Ananič — Ganelin — Panejach 1996, s. 127–139.

nodu a plnicí úlohu nejvyšší správní instance v ruské pravoslavné církvi. Zní to možná překvapivě, ale Chovanskij v tomto sporu prohrál. Roku 1799 byl nahrazen na návrh církevních hierarchů hrabětem Dmitrijem Ivanovičem Chvostovem (1757–1835), který se do záležitostí duchovní správy nevměšoval. Není přitom důvod tvrdit, že by tehdejší imperátor Pavel I. nadržoval ruské pravoslavné církvi. Patřil sice mezi ortodoxně věřící, ale rozhodně ne mezi dogmatiky plně respektující pravoslavnou církev a její pravidla. Např. při své korunovaci, která se uskutečnila v duchu státní a duchovní tradice v Uspenském chrámu moskevského Kremlu v květnu 1797, porušil zvyklosti tím, že před aktem svatého pomazání zveřejnil nový nástupnický řád vracející princip primogenitury a současně zveřejnil nařízení (ukaz), který určoval současnou korunovaci následníka trůnu a jeho manželky. Na dovršení změn určil, že akt pomazání nové carevny se bude odehrávat uvnitř oltáře, stejně jako u panovníka, nikoli jako doposud před oltářem. Ženy totiž měly doposud vstup carskými dveřmi do oltářní části zakázán. Do Pavlova nařízení byly ženy-carevny vždy korunovány samostatně. Takto byla např. korunována druhá manželka Petra I. Kateřina, budoucí carevna Kateřina I. Stalo se tak roku 1724, tedy tři roky poté, co se Petr I. nechal prohlásit imperátorem. V ruské pravoslavné tradici byla myslitelná pouze jedna korunovace. Tu Petr absolvoval v roce 1689. V roce 1721 na základě *Duchovního reglementu* byl Petr „pouze“ povýšen do pozice cara imperátora. Petr rituální pravidla ruské pravoslavné církve ctil. Jeho povýšení na imperátora tedy bylo „pouze“ kulturně politickou, nikoli duchovní záležitostí. Petr tedy nebyl do pozice imperátora korunován. Rozhodnutí Petra I. o korunovaci jeho druhé manželky Kateřiny lze chápat jako akt vůle, kterým vyjádřil přání, aby se Kateřina v případě jeho předčasného úmrtí stala ruskou panovnicí. Nelze proto jednoznačně přijmout tvrzení mnohých historiků, že Petr I. neurčil svého nástupce.¹⁹

Vraťme se ještě jednou ke stěžejnímu dokumentu vlády Petra I. V jeho *Duchovním reglementu* byl panovník označen za ochránce („bljustitelja“) pravověří a veškerého v církvi svatě „blagočinija“. Dalším důležitým aktem bylo rozhodnutí, aby ustanovení Posvátného synodu byla platná až po jejich potvrzení panovníkem. V oficiální dikci byla tato skutečnost dána vyjádřením, že jde o ukazy Jeho Imperátorského Veličenstva podle návrhu Posvátného vládnoucího synodu. Posvátný synod ale projednával všechny záležitosti, které se týkaly církve — víry a mravnosti, boje s rozkolem, heretickými učením a sektářstvím, dohledu nad bohoslužebnými praktikami, uctívání svatých, kanonizace, vydávání bohoslužebných knih, cenzury bohoslovecké literatury. Do kompetence synodu náležely záležitosti související se jmenováním nižších církevních hierarchů, představených klášterů a konzistorií. Synod schvaloval stavbu nových kostelů a chrámů včetně rekonstrukce dosavadních, zakládání nových klášterů. Zato zřizování nových biskupství či slučování dosavadních již vyžadovalo souhlas panovníka.²⁰ Posvátný synod jako nejvyšší církevní duchovní instance projednával navíc rozvody, neplnění křesťanských povinností a porušování zásad pravoslavné víry, stejně jako všechny přestupky duchovních, vyjma loupeží a vražd.²¹

Počátek 19. století byl dobou prohlubující se byrokratizace státního aparátu. Zřízení ministerstev vedlo k výraznějšímu rozhraničení úkolů i kompetencí jednotli-

19 Srov. Švankmajer 1999, s. 232–233; Messie 2006, s. 776–778.

20 Srov. Melnikova 2007, s. 39.

21 Srov. Mjačin 1998, s. 181.

vých administrativních rezortů. V návaznosti na 18. století se tvořila nová struktura centralizovaného státního aparátu zahrnujícího rovněž církve. V 18. století si Posvátný synod udržoval relativní samostatnost. Vrchní prokurátor byl spíše dohlížitelem, zprostředkovatelem styku s panovníkem, jeho prodlouženou rukou. V 19. století, zejména pak od roku 1817, kdy vzniklo společné ministerstvo osvěty a duchovních záležitostí, měl již jasně definované ministerské kompetence a byl jednoznačně odpovědný za chod Posvátného synodu. Na této situaci měla jistě podíl skutečnost, že kníže Alexandr Nikolajevič Golicyn (1773–1844), vrchní prokurátor Posvátného synodu a současně ministr osvěty a duchovních záležitostí, byl od dětství přítelem Alexandra I. a požíval jeho plnou důvěru.²²

O růstu významu vrchního prokurátora Posvátného synodu na počátku 19. století svědčí mj. skutečnost, že od roku 1807 již nebyl vrchní prokurátor informován o dění v ruské pravoslavné církvi prostřednictvím Posvátného synodu, ale současně s ním. Od roku 1808 se Golicyn přímo podílel na reformě duchovního vzdělávání. Když byla roku 1809 zřízena komise duchovních škol („učilišče“), stal se nejen jejím členem, ale i ředitelem její kanceláře. Právní vymezení vrchního prokurátora jako ministra pak bylo dáno zřízením Ministerstva duchovních záležitostí a národní osvěty, v jehož čele při jeho zřízení v roce 1817 opět stanul právě Golicyn. Ministerstvo tvořila dvě oddělení — Departament duchovních záležitostí a Departament lidové osvěty. Departament duchovních záležitostí se dělil na čtyři oddělení: resort („vedomstvo“) pravoslavného vyznání v čele s vrchním prokurátorem Posvátného synodu (od 14. listopadu 1817 do 2. dubna 1833 knížetem Petrem Sergejevičem Meščerským [1778–1857]). Po zrušení společného ministerstva se toto oddělení opět stalo samostatným Posvátným synodem. Ovšem již se všemi administrativními úkoly a povinnostmi vůči státu. Nově mu byly přímo podřízeny jednotlivé sekretariáty duchovních konzistoří, ve kterých se setkávaly všechny nitky biskupské správy ruské pravoslavné církve. Diecéze přitom stále více územně souzněly s guberniemi.²³

Zvláště výrazná byla tato skutečnost na počátku 19. století, v době válek s Napoleonem. Ruská historiografie tradičně dělí dobu napoleonských válek na tři etapy: dobu koaličních válek, tj. dobu, ve které bylo Rusko zapojeno do 3. a 4. protinapoleonské koalice (konkrétně roky 1805 a pak 1806–1807) a jež končí Tylžským mírem, dále dobu Vlastenecké války, tedy rok 1812, a posléze na zahraniční tažení, tj. roky 1813–1814 vrcholící „epizodou“ u Waterloo v roce 1815.²⁴

Době napoleonských válek předcházela etapa válek s revoluční Francií. Ta v obecných dějinách zahrnovala léta 1792–1799. Rusko se do nich zapojilo až v roce 1798 jako člen 2. protifrancouzské koalice. Car Pavel I. však brzy koalici opustil. Záhy uzavřel mír s Francií, a tím citelně zhoršil rusko-britské vztahy, především v rovině obchodu. To Rusku v mnohém uškodilo, a proto takový postup Pavlu I. ruská veřejnost vyčítala. Je pravděpodobné, že tato skutečnost urychlila státní převrat roku 1801, nebo alespoň přispěla k jeho zdůvodnění.²⁵

Alexandr I. po svém nástupu na trůn v roce 1801 zvolil pozici, ve které Rusko mělo hrát roli světového arbitra míru. Jeho diplomaté měli působit jako zprostředkovatelé

22 Srov. Melnikova 2007, s. 41.

23 Srov. Fedorov 2003, s. 93–108.

24 Srov. Melnikova 2007, s. 57.

25 Srov. Feorov, 1998, s. 28.

v konfliktech mezi evropskými zeměmi: byl přesvědčen, že optimální je taková mezinárodní situace, která zajistí rovnovážný mocenský vztah. Alexandr I. proklamoval, že bude udržovat přátelské vztahy se všemi zeměmi včetně Francie a Osmanské říše. Je přece v zájmu lidstva, aby byl světový mír zachován.²⁶

Britský ministerský předseda William Pitt mladší (1759–1806) se minimálně od roku 1803 snažil postoj Alexandra I. změnit. Podařilo se mu to v roce 1805, kdy Rusko vstoupilo do 3. protinapoleonské koalice. Účast Ruska v koalici však skončila nechvalně: porážkou v bitvě tří císařů u Slavkova 2. prosince 1805. Rakouský císař podepsal s Napoleonem v Bratislavě přešpurský mír. Alexandr podepsal jen příměří a ustoupil se zbytky svých vojsk na území ruského impéria.²⁷

V roce 1806 se zejména z pruské iniciativy zformovala 4. protinapoleonská koalice. Prusko bylo poraženo dříve, než Alexandrova vojska stačila do bojů zasáhnout. Napoleon se však na střet s Ruskem intenzivně připravoval. A tak v prosinci 1806 Alexandr I. vyzval k tvorbě domobrany. Po zkušenostech z předchozích bojů si uvědomoval, že dosavadní ruská armáda není s to nad Napoleonem zvítězit. Aby podtrhl potřebnost domobrany, obrátil se 6. prosince 1806 ukazem na Posvátný synod, aby vydal pokyn všem městským i venkovským kněžím, že mají vyzývat své farníky k tvorbě domobrany a aktivně k ní přistupovat. Kněží měli domobranu obhajovat, zdůvodňovat i vysvětlovat její nezbytnost jako záležitost nutnou k záchraně Vlasti („Otečestva“). Válku označil za nutný, spravedlivý a pro Rusko obranný boj.²⁸

Pravoslavný Synod zareagoval bleskurychle. Záhy byl ve všech farních chrámech čten ukaz Posvátného synodu vyzývající k boji proti otrokáři lidstva, nepříteli křesťanů, narušiteli světového klidu a míru, který si uzurpoval francouzskou královskou korunu, zničil mnoho měst, vesnic, chrámů a kostelů a nyní hrozí Rusku uzurpací moci a zničení pravoslavné, jak se v dobové dikci označovala, řecko-ruské („greko-rossijskoj“) církve.²⁹

Ke zvláštnostem Napoleonova postupu vůči církvím patřil jeho pokus o sblížení s ruskou pravoslavnou konfesí. Stalo se tak v květnu 1810, kdy se Napoleon obrátil na moskevského metropolitu Platona (Petra Georgijeviče Levšina, 1737–1812) s návrhem na hledání možností ke sblížení západní a východní církve. Součástí dopisu, v němž bylo toto přání vyjádřeno, byla také prosba, zda lze najít v archivu Posvátného synodu dokumenty k historii takových snah. Odpověď z ruské strany byla odmítavá. Metropolita Platon po konzultaci s carem Alexandrem I. odpověděl, že ruský lid má ve svém nitru natolik zakotvenou pravou víru, že jakákoli snaha přiblížit ji k jinému vyznání by pro něj i pro celý ruský stát byla osudová. Úkolem metropolity je podle jeho vyjádření hájit to, co bylo odkázáno předky — zájmy pravé víry a štěstí vlasti. Podotkněme, že Napoleonův návrh následoval jen několik měsíců poté, co Alexandr I. v únoru 1810 odmítl dát Napoleonovi za ženu i svou druhou sestru Annu Pavlovnu (1795–1865). O Anninu sestru Kateřinu Pavlovnu (1788–1819) se Napoleon ucházel prostřednictvím svého vyslance v Petrohradě o tři roky dříve.³⁰

26 Srov. Kukuškin 1996, s. 119–125.

27 Srov. Manfred 1990, s. 376–382.

28 Srov. Šilder 1897, s. 353.

29 Srov. Melnikova 2007, s. 300–303; Šilder 1897, s. 354.

30 Srov. Melnikova 2007, s. 68.

Jedním z největších ohrožení, které ruský stát v moderní době postihlo, byl vpád Napoleonových vojsk do Ruska. Téhož dne (22. června 1812), kdy Napoleon z obsazeného Berlína vyhlásil ruskému imperátorovi Alexandru I. válku, Napoleonova vojska překročila pohraniční řeku Němen. Alexandr zatím sídlil ve Vilně (Vilnijusu). Chtěl se shodně s tažením ke Slavkovu ujmout vrchního velení ruské armády. Po několika jednáních se však této „cti“ vzdal a přenechal post vrchního velitele ministru války Michailu B. Barclay de Tolly (1761–1818) a jeho zástupci Petru I. Bagrationovi (1765–1812). Obrana ruského území se však nedařila.³¹ A tak dva týdny po manifestu, kterým Alexandr oznamoval všemu ruskému lidu zahájení obranné války s Napoleonem, 6. července 1812 vydal druhý manifest, kterým svolal domobranu. Bylo zřejmé, že řádná ruská armáda vytvořená na rekrutském systému nebude s to Napoleonovi čelit, a proto se manifestem obracel na všechny stavy ruského impéria, aby tvořily domobranu, jež by pomohla řádným vojenským jednotkám v jejich boji. Alexandr v době vyhlášení manifestu pobýval u armády. Záhy se však vydal do Sankt-Petěrburgu. Jeho cesta vedla přes Moskvu, kde jej čekalo grandiózní uvítání: vítaly ho tisíce Moskvanů s patriotickými hesly záchrany vlasti. Celá akce však byla pečlivě režírována. Alexandr projížděl městem za mohutného vyzvánění zvonů. Vše se mělo jevit jako mohutné vlastenecké vystoupení a důkaz, že Moskvané jsou plně odhodláni bojovat s uchvatitelem Rusi Napoleonem.³²

Na Alexandrův manifest z 6. července navázala výzva Posvátného synodu, která podtrhovala spojitost stávajících událostí s revolucí ve Francii roku 1789, v níž pod vizí svobody byl svržen „jedinoděržavný“ trůn a křesťanské oltáře. Tím si francouzský lid vysloužil boží prokletí. Rusko je posledním státem a Rusové posledním národem, který může s boží pomocí zachránit svět.³³

Vzápětí Posvátný synod vydal příkaz, aby nejbližší neděle či svátek byl před všemi liturgiemi čten jak Alexandrův manifest, tak výzvy synodu. Neděle a svátek byly zvoleny z praktického důvodu. Na ruské vesnici totiž bylo zvykem navštěvovat chrám především v tyto dny. Zejména v době zemědělských prací a tam, kde cesta do chrámu trvala delší dobu, byly cesty rolníků („křesťjane“) na bohoslužbu ve všední den vzácností.³⁴

Na příkaz Posvátného synodu bezprostředně reagovali jeho podřízení. Záhy se objevily apely metropolitů vyzývající lid k odhodlanému boji za spásu boží a vlasti. Na metropolitní apely navázaly žádosti, příkazy a vysvětlování nižších instancí. Na počátku 19. století existovalo v Rusku 36 biskupství. Za vlády carevny Kateřiny II. (1762–1796) byly v roce 1764 diecéze rozděleny do tří tříd podle jejich významu. Do první třídy patřilo biskupství petrohradské, moskevské, kyjevské a novgorodské, jež byly považovány za nejdůležitější a dostávaly na svou činnost nejvíce prostředků. V čele diecéze stál biskup jmenovaný panovníkem na základě návrhu Posvátného synodu. V roce 1812 měla ruská pravoslavná církev 50 biskupů. Z toho byli tři metropolité, 13 arcibiskupů a 19 biskupů. Biskup zodpovídal za veškerou (nebo téměř veškerou) duchovní činnost v příslušné diecézi včetně duchovního školství a přiděleného rozpočtu. Byl současně hlavou diecézního soudu. Každoročně musel svou diecézi objíždět a podávat o synodu zevrubnou zprávu. Správní a soudní povinnosti vykonával

31 Srov. Rey 2013, s. 73–90.

32 Srov. Melnikova 2007, s. 100.

33 Srov. *Polnoje sobranije zakonov* 1839, № 17910.

34 Srov. Aleksandrov — Vlasova — Poliščuk 1997, s. 654–655.

ve spolupráci s duchovní konzistoří, která plnila v biskupství úkoly jakési správy. Za tímto účelem měla konzistoř svou kancelář v čele s tajemníkem konzistoře. Tím byla vždy světská osoba, bez jejíž účasti se neobešlo žádné zasedání. Odpovídala především za to, že všechny úkony a rozhodnutí konzistoře se děly v souladu s církevním i světským právem. Tajemníka konzistoře jmenoval Posvátný synod.

Každá diecéze zahrnovala dva, někdy i více okruhů, jež se dále dělily na „blagočinja“, tvořené deseti až třiceti farnostmi („prichodami“). Z „prichodskich“ duchovních biskup jmenoval „blagočinnogo“, jehož prostřednictvím dohlížel na činnost duchovních a morální stav věřících. „Blagočinnij“ musel osobně alespoň jednou za rok navštívit každou svoji farnost a zkontrolovat její účetnictví („prichodo-raschodnyje knigi“) a zda správně vede matriky. Z této vizitace byl povinný napsat hlášení, které muselo navíc obsahovat hodnocení, jak plní kněží své duchovní povinnosti, nakládají s farním majetkem, zvelebují kostel apod.

Farnost tvořili věřící žijící v okolí farního chrámu. Mezi jejich povinnosti patřila kromě duchovní stránky péče o vzhled kostela a s tím související zajištění prostředků na jeho opravy (duchovní „pričet“). Tvořili komunitu, která si ze svého středu volila církevního starostu. Jeho pravomoci však byly velmi omezené: prodával svíčky, vybíral dobrovolné milodary, nakupoval církevní nezbytnosti, vedl účetní knihu a měl s knězem spoluodpovědnost za farní peníze. Postavení církevních starostů neodpovídalo významu kostela. Měl totiž nezastupitelné místo nejen pro ruskou pravoslavnou církev a duchovní stránku, ale i pro celý ruský stát a jeho ideologii. Vyhlášovaly se v něm všechny manifesty a ukazy, často v nich probíhalo to, co bychom mohli označit jako politické vzdělávání. Jeho prostřednictvím církev i stát prohlubovaly víru lidu v carskou neomylnost a lásku k vlasti. V kostelích se konala všechna důležitá setkání týkající se závažných politických událostí, modlilo se za cara a stát a za vítězství ve válce.

Napoleonská doba je v tomto směru nejvýraznější. Církev, ale vlastně za ní se skrývající stát, prostřednictvím chrámů a v nich působících kněží právě v této době všemožně vyzývaly farníky k tomu, aby se chopili zbraní a spasili s boží pomocí víru otců. Na prvním místě v této propagandě totiž stála víra. Ovšem ta se nerozborně spojovala s Vlastí a všemi institucionálními atributy, které ji představovaly. Duchovní explicitně dostali od metropolitů úkol upevňovat mezi lidem víru ve vítězství, všemožně bojovat s nepřátelskou propagandou a vyzývat k organizaci a účasti na domobraně. Současně se permanentně modlili za vítězství ruských zbraní. Přesvědčování o nutné aktivitě všeho ruského lidu se tedy primárně odehrávalo v kostelích, v nichž se četly výzvy Posvátného synodu. Ty pak doplňovaly apely jednotlivých kněží. Zmínky o bojových úspěších se objevovaly ve všech kázáních. Úlohu, kterou později převzala moderní média, plnila církev. Proto nedílnou součástí projevu kněží byla slova o spravedlivé válce za záchranu Vlasti, o Napoleonovi jako nepříteli Ruska a pravoslavné církve, o důležitosti mise, kterou Bůh vložil na bedra Ruska a Rusů, jejichž úkolem je zastavit Napoleona a osvobodit nejen Rus, ale i celou Evropu. Podotkněme, že tato vyjádření byla součástí kázání po celou dobu války a že se stala základem církevně patriotických vyjádření formujících novou identitu obyvatel ruského impéria po ukončení bojů. Mnohé z toho bylo využito i ve světské propagandě, a to jak samým imperátorem, tak vrchními veliteli a velícími důstojníky i činiteli ruské kultury.³⁵

35 Srov. Šachovskoj 1889, s. 34–36.

Např. v prvních dnech války profesor dorpatské univerzity V. F. Gecel zaslal ministrovi války Barclay de Tollymu dopis, ve kterém vysvětloval, že podle kabalistického významu se ve jméně Napoleona objevuje číslo 666, které předpovídá jeho smrt v roce 1812. Církevní propaganda na základě toho mezi ruskými vojáky jednoznačně tvrdila, že osud Napoleona je zpečetěn. Je ovšem nutné, dříve než Napoleon zahyne, zabránit, aby Rusko ničil.³⁶

Z výše uvedeného by se mohlo zdát, že aktivita stála na straně představitelů ruské pravoslavné církve. Toto tvrzení nelze zpochybnit, je však nutné dodat, že leccos z toho bylo činěno na přímý carův podnět. Takto např. ruští biskupové psali modlitby za spásu Ruska, za posílení bojového nadšení vojáků i za tvorbu domobrany. Stát pak financoval to, že mnohé z modliteb byly tištěny v tisíci kusech nákladu a distribuovány v armádě a v místech, kde se pohybovala vojska. Obdobně byly rozdávány tam, kde se očekával příchod francouzských vojsk. Zvláště výrazná byla tato skutečnost v moskevské diecézi krátce před příchodem Napoleonových vojsk.³⁷

Nezapomeňme ovšem na skutečnost, že v místech, která obsadila vojska Napoleonovy armády, se objevily případy konverze ke katolictví, opouštění pravoslaví a hold Napoleonovým velitelům. Nejvíce se takové případy objevovaly na území pozdější Ukrajiny a Běloruska. Právě zde byla patrná dlouhodobě klíčící nechuť k velkoruskému politickému centralismu a dogmatismu moskevské pravoslavné církve. Napoleon se zde jevil jako osvoboditel. Zmíňme čin arcibiskupa mogilevského a vitebského Varlaama (Grigorije Stěpanoviče Šišackého, 1750–1820), který po obsazení mogilevské oblasti Napoleonovými vojsky uposlechl výzvy prozatímní vládní komise, kterou zde Napoleon ustanovil, aby přísahal Napoleonovi věrnost a přiměl k tomu také podřízené duchovní. Část z nich tak skutečně učinila, a tak se na tomto území začala utvářet pravoslavná církevní skupina nezávislá na Moskvě. Nikoli věroučně, ale organizačně měla blíže k litevským a západoukrajinským územím, která zašla ještě dále. V Napoleonovi viděla svého zachránce před ruským mocenským a pravoslavným imperialismem, a proto doposud zde žijící pravoslavní v nejednom případě konvertovali ke katolictví.³⁸

Francouzská vojska však území, kterým procházela, devastovala, ničila pravoslavné chrámy, jejich vnitřní vybavení i symboly tradiční víry — ikony. To vyvolávalo u pravoslavného obyvatelstva nechuť a odpor. Propaganda ruské válečné mašinérie i ruské pravoslavné církve ve smyslu nutného odboje proti Antikristu byla o to snazší. Jednodušší bylo i připomenutí neklidných časů („smutnoje vremja“) na počátku 17. století, které si udržovaly svůj negativní obraz v ústní tradici prostých venkovanů.³⁹

Na návrh Posvátného synodu byly sbírány v chrámech zlaté a stříbrné předměty a společně s penězi vybranými při bohoslužbách spolu s částí peněz utržených z prodeje svíček byly poskytnuty na vybavení armády a domobrany. Současně Posvátný synod vydal pokyn, aby seminaristi a děti kněží vstupovali do domobrany.⁴⁰ Autorka monografie o ruské pravoslavné církvi v době Napoleonských válek Ljubov Melniko-

36 Srov. Melnikova 2007, s. 70.

37 Srov. Tamtéž, s. 72–75.

38 Srov. Varlaam 2003, s. 603–604.

39 Srov. Rey 2013, s. 102–105.

40 Srov. Melnikova 2007, s. 101–104.

vová podotýká, že uvedenou aktivitu ruské pravoslavné církve nelze chápat pouze jako její snahu pomoci „svému caru Alexandru I., ale, a to především, jako názorný příklad pro ostatní vrstvy společnosti ruského impéria, aby všestranně, jak lidskými silami, tedy tvorbou domobrany, tak finančně či jinak ekonomicky pomohly zachránit vlast.⁴¹

Každá ruská vojenská jednotka, která se zapojila do bojů s Napoleonem, měla svého polního kněze, polní oltář („cerkov“) a ikonu. Zejména ikona byla chápána jako stěžejní ochránkyně. V době Vlastenecké války ruská pravoslavná církev vytvořila celou hierarchii ikon. Tou nejvyšší byla smolenská ikona Matky Boží. Krátce před dobytím Smolenska Francouzi byla odnesena z Blagověščenského smolenského chrámu, kde bylo její stálé místo, k bojovým jednotkám. Ty pak provázela na jejich další cestě jak do nitra Ruska, tak zpět ke Smolensku. Právě k ní se modlily bojové jednotky. V předvečer Borodinské bitvy byla nošena po celém vojenském táboře, sloužily se před ní bohoslužby. Tyto jednotky také smolenskou ikonu Matky Boží přivezly po třech měsících zpátky do osvobozeného Smolenska.⁴²

Význam ikony, zejména zmíněné smolenské ikony Matky Boží, měl i svůj „druhý život“, velmi důležitý pro pozici ruské pravoslavné církve v ruské společnosti 19. století. Její úloha a význam ve Vlastenecké válce byl v letech následujících zdůrazňován nejen ruskou pravoslavnou církví. Výrazně k jejímu upevnění jakožto symbolu přispěli ruští intelektuálové. Právě jím bylo zvýrazňováno náboženské cítění ruského lidu a ochota pravoslavné církve pomoci mu v trpkých časech, které prožívá.⁴³

Obdobnou úlohu jako ikona sehrály v době války mystické ideje spojené s ruskými svatými, především kanonizovanými význačnými ochránci ruské země. Šlo zejména o rostovského knížete Borise Vladimíroviče (kol. 986–1015), muromského knížete Gleba Vladimíroviče (987–1015) a novgorodského knížete Alexandra Jaroslaviče Něvského (1221–1263). Boris a Gleb byli prvními svatými kanonizovanými ruskou pravoslavnou církví. Došlo k tomu již v 11. století. Nejen během Vlastenecké války působili jako symboly hrdinství a odvahy. Výjimečnou úlohu obránců svaté Rusi hráli již v tradici, po staletí. Nyní ruská pravoslavná církev „pouze“ posilovala kult jedinečných osobností. Výhodou bylo, že Boris a Gleb spojovali roli panovníka a vojevůdce. I stávající car, tedy Alexandr I. tak byl pojat jako hrdinný spasitel schopný položit za záchranu vlasti život. Současně jej ovšem propaganda provazovala s dalšími významnými osobnostmi, zejména Suvorovem a Kutuzovem. I oni byli interpretováni jako bohatýři, nositelé legendárních tradic ochrany svaté Rusi, jimž pomáhá Bůh a všichni svatí k naplnění jejich úkolu.⁴⁴

Jak již bylo uvedeno, obvyklou a nejčastější formou, jak šířit patriotickou agitaci, byla kázání. Pro gramotné navíc byly určeny texty v písemné podobě. Ty se objevovaly nejen ve formě letáků, ale i v periodikách a novinách. Např. časopis *Syn Otěčestva* se vysloveně soustředil na patriotická vyjádření ruských duchovních. Ostatně byl založen právě na začátku Vlastenecké války. Jeho první článek nesl název „Glas istiny“. Napoleon v něm byl označován za Antikrista, který bude poražen s pomocí Prozřetel-

41 Srov. Tamtéž, s. 104–105.

42 Srov. Jermolov 1863, s. 166.

43 Srov. Glinka 1839, s. 39.

44 Srov. Vlček 2014, s. 27–42.

nosti. Jasně bylo vyjádřeno přesvědčení, že Domobrana, kterou tvoří ruský lid, s Boží pomocí dosáhne vítězství. Podotkněme, že v rozporu se všemi takovými vyjádřeními Domobrana netvořila jednotnou sílu. Samostatně si ji tvořily na základě konkrétních písemných pokynů gubernátorů jednotlivé gubernie. Podle toho měly svoje označení: moskevská, petrohradská, smolenská apod. Gubernie také měly na starosti jejich ekonomické zajištění. Prostředky, které poskytovala církev a další vrstvy obyvatelstva, šly tak za jednotlivými „regionálními“ částmi tvořenými jakýmsi pluky. Výjimkou byly pouze gubernie, ve kterých domobrana organizována nebyla. Prostředky, které se v nich získaly, proudily do státní pokladny („kazny“), která je pak použila na konkrétní válečné potřeby.

Protinapoleonská církevní propaganda ovšem neumkla s koncem Vlastenecké války, ale pokračovala i v následujících letech. Byla spojována s misijní rolí Ruska, resp. ruského lidu, který má spasit svět. V *Synu Otčestva* byla mj. v roce 1813 publikována bula papeže Pia VII. z roku 1809 o vyloučení Napoleona z církve svaté.⁴⁵

Duchovní, kteří ve Vlastenecké válce prokázali hrdinství, byli vyznamenáni. A to přesto, že z doby Pavla I. existoval carský manifest (1797), který pro duchovní počítal pouze s pochvalou. Navíc car Alexandr I. 22. prosince 1813 rozhodl, že všichni duchovní, kteří se účastnili vlastenecké války, obdrží stříbrnou pamětní medaili, a poté následujícího roku, že dostanou bronzový křížek na Vladimírské stuze s nápisem 1812. rok.⁴⁶

Souběžně s postupujícími Napoleonovými jednotkami ustupovali Rusové. Civilní obyvatelstvo s sebou odváželo nejrůznější cennosti. Činilo tak v intencích ukazu Posvátného synodu, který byl vydán již na začátku války. Odvoz cennosti duchovního charakteru byl pak znovu podpořen ukazem Posvátného synodu z 24. srpna 1812 a následným manifestem cara Alexandra I. V těchto případech se jednalo především o věci z Moskvy. Metropolita moskevský Augustin ovšem varoval, aby se tak dalo jen s největší opatrností a velmi obezřetně. Uvědomoval si, že to prostý lid může považovat za velezradu a antikristovská konání. Bylo stále pamatováno, že roku 1771 Moskvu zachvátila velká epidemie moru. Pravoslavné duchovenstvo včetně některých památek (ikon) se evakovalo. Odvoz ikon vyvolal velké lidové povstání, jemuž mj. padl za obět moskevský metropolita Amvrosij (Andrej Stěpanovič Zertis-Kamenskij, 1707–1771), protože lidu bylo bráno to nejcennější: symboly jeho víry. Někteří Moskvané dokonce organizovali hlídky, které měly odvážení ikon zabraňovat. Odvezeny proto byly jen nejposvátnější ikony, a to až na poslední chvíli, kdy již bylo zřejmé, že Napoleonovy jednotky se blíží k městu. I to bylo učiněno až na jednoznačný pokyn cara. Řada cenností z moskevských chrámů se nestačila evakuovat, a proto je kněží poschovávali, kam se dalo. Na půdy, do sklepů, leccos zakopávali na zahradách.⁴⁷

Co se s nimi stalo po válce? Něco se našlo, jiné nikoli. Ruské kostely však utrpěly i další škody. Na území Moskvy se v roce 1812 nacházelo 24 klášterů a 300 chrámů.⁴⁸ Většina z nich byla zničena loupežemi, nevhodnými zásahy Francouzů a následným velkým požárem Moskvy. Na jejich obnovu vyčlenila Komise duchovních učilišť v lis-

45 Srov. *Syn Otčestva*, s. 48.

46 Srov. Melnikova 2007, s. 126.

47 Srov. Rostopčin 1889, s. 718.

48 Srov. Melnikova 2007, s. 167.

topadu 1812 tři a půl milionu rublů. Mezi regionální šlechtou se pak organizovaly sbírky na obnovu válkou zničených klášterů, chrámů, svatostánků a jejich vybavení. Důraz byl položen na obnovu chrámů v Moskvě, zejména kremelských jako symbolu ruské státnosti. Vše pečlivě sledoval Posvátný synod i car. Např. Uspenský kremelský chrám byl slavnostně vysvěcen po restauraci již 30. srpna 1813. Regionální farní kostely se pak většinou obnovovaly z prostředků místních farníků.⁴⁹

Ruská tradice téměř každý válečný střet provázela nejen opravou zničených budov a památek, ale i budováním symbolů, které měly příštím generacím jednoznačně připomínat, co skvělého Rusko učinilo. Tak tomu bylo i v případě nápadu postavit chrám Krista Spasitele jako symbol lásky ruského lidu k pravoslavné víře a vlasti při jejich vítězství nad Napoleonem. Ukaz o zahájení jeho stavby vydal car Alexandr I. již 25. prosince roku 1812. Stavbě ovšem předcházela výběr architekta a projektu. V konkurzu zvítězil návrh Alexandra Lavrentjeviče Vitberga (1787–1855).⁵⁰ Jeho projekt vycházel z myšlenky svaté trojice, jednoty těla, duše a ducha a tří stěžejních milníků Kristova života — Narození, Ukřížování a Vzkříšení — tedy podobně jako Uspenský chrám, který byl budován na místě značně poničeného kostela v moskevském Kremlu od roku 1472. V tom duchu se zamýšlený chrám Krista Spasitele sestával ze tří částí — dolní, střední a horní. V dolním chrámu měly být katakomby pro pohřbení obětí války 1812. Součástí výzdoby stěn dolního chrámu měla být též jména padlých, manifesty Alexandra I. k Vlastenecké válce a letopis hlavních bojů 1812–1814. Vybráno bylo místo na Vrabčích horách. Dne 12. října 1817, ve výroční den, kdy francouzská vojska opustila Moskvu, byl položen základní kámen. Stavba se ale nedařila. Architekt byl obviňován z plýtvání peněz, až nakonec byla stavba zastavena. V novém konkurzu, který vyhlásil Mikuláš I., zvítězil projekt Konstantina Andrejeviče Tona (1794–1881). Místem jeho stavby se stal prostor na levém břehu řeky Moskvy, kde stával ženský Alexejevský klášter, který byl přeložen do Sokolníků. Dne 10. září 1839 byl položen základní kámen za účasti moskevského metropolity Filareta (Vasilije Michailoviče Drozdova, 1782–1867) a cara Mikuláše I. (1825–1855) s celou jeho rodinou.⁵¹

*

Ruská pravoslavná církev sehrála na počátku 19. století mimořádně důležitou roli při procesu formování vlasteneckého vědomí ruské společnosti. Nešlo „pouze“ o duchovní dimenzi, i když víra a ortodoxní vyznání měly přitom stěžejní roli. Činnost ruské pravoslavné církve v prvních letech 19. století a zejména v době Vlastenecké války byla determinována faktem, že se v průběhu 18. století stále více stávala nástrojem státu. Zůstával jí však výrazný podíl na formování morálního kodexu ruské společnosti. Ta sice k jeho uplatňování v každodennosti využívala především tradice, reagovala však také na nově se formující modernizované prostředí. Nebyla však dostatečně pružná. Zejména se nedokázala vyrovnat se sekularizací, a to ji přivádělo do krizové situace.⁵²

49 Srov. Uspenskij sobor 2016.

50 Srov. Chram Krista Spasitelja 2016a.

51 Srov. Chram Krista Spastelja 2016b; *Filaret (Drozdov)* 2016.

52 Srov. Vlček 2006a, s. 117–130.

Možnost řešení se naskytla sepětím ruské pravoslavné církve s ruským státem v době mimořádného ohrožení svébytnosti ruského impéria a ruské společnosti za Napoleonova východního tažení. Církev výrazně lépe než stát dokázala mobilizovat důvěru společnosti ve stát, vlast, cara a pochopitelně, nikoli na posledním místě, ve víru. Tradiční ruská jednota („sobornost“) cara, státu a víry byla obnovena, aby pak vyvrcholila ve formě státem řízené ideologie tzv. Uvarovské triády ve třicátých letech 19. století.⁵³

To ale již byla jiná doba. V odlišných podmínkách se nachází ruský stát a ruská pravoslavná církev i v současnosti. Přesto sepjetí ruské pravoslavné církve, státu a jeho čelného představitele do značné míry stále existuje. Je to jeden z charakteristických znaků ruského prostředí, jeho mentality, toho co někteří filosofové označují jako ruskou duši či duši Ruska.⁵⁴

LITERATURA

- Aleksandrov, Vadim A. — Vlasova Irina V. — Poliščuk, Nikolaj S., (eds.) *Russkije*, Moskva : Nauka 1997.
- Ananič Boris V. — Ganelin Rafail Š. — Panejach, Viktor M. *Vlast i reformy. Ot samoderžavnoj k sovetskoj Rossii*. Sankt-Peterburg : Dmitrij Bulanin, 1996.
- Andrejev, Daniil L. *Růže světa*. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2011.
- Berďajev, Nikolaj Alexandrovič. *Duše Ruska*. Přel. Ivo Pospíšil. Brno : Petrov, 1992.
- Drápelová, Gkantzios, *Kulturní, duchovní a etnické kořeny Ruska. Portréty*. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2009.
- Fedorov, Vladimir A. *Russkaja pravoslavnaja cerkov i gosudarstvo. Sinodal'nyj period (1700-1917)*. Moskva : Russkaja panorama, 2003.
- Fedorov, Vladimír. A. (ed.). *Istorija Rossii XIX — načala XX veka*. Učebnik dlja istoričeskich fakultetov univerzitetov. Moskva : Izdatel'stvo Zerkalo, 1998.
- Filaret (Drozdov)*. [online]. [cit. 2016-02-01] Dostupné z <<http://www.webcitation.org/6CVHYccnQ>>.
- Glinka, Fedor N. *Očerki Borodinskogo sraženijsa*. Moskva : Avgust Semen, 1839. <http://www.xxc.ru/history/index.htm>, [online]. [cit. 2016-02-01] (2016-02-01b).
- Chram Krista Spasitelja. [online]. [cit. 2016-02-01] (2016-02-01a) http://www.xxc.ru/history/konkurs_1/index.htm.
- Jermolov, Aleksej P. *Zapiski Alekseja Petroviča Jermolova o vojne 1812 goda*. Londres : S. Tchorzewski, Bruxelles : S. Gerstmann 1863.
- Kukuškin, Jurij S. (ed.). *Rossijskoje: vlast i obščestvo s drevnejšich vremen do našich dnejsch*. Sbornik dokumentov. Moskva : Moskovskij univerzitet, 1996.
- Kukuškin, Jurij S. (red.). *Projekt vsemlodstvejšej gramoty Rossijskomu narodu žalujemoj*. In *Gosudarstvo Rossijskoje: vlast i obščestvo s drevnejšich vremen do našich dnejsch*. Sbornik dokumentov. Moskva : Moskovskij univerzitet, 1996.
- Kutnar, František — Marek, Jaroslav. *Přehled dějin českého a slovenského dějepiscetví*. Praha : Lidové noviny, 1997.
- Lubomír Kolačka. Praha : Dobrovský, 2013.
- Manfred, Albert Z. *Napoleon Bonaparte*. Přel. Vlasta Baudyšová. Praha : Svoboda, 1990.
- Meľnikova, Ljubov V. *Armija i Pravoslavnaja Cerkov' Rossijskoj imperii v epochu napoleonskich vojn*. Moskva : Kučkovo pole, 2007.
- Messie, Robert. *Petr Veliký. Život a svět*. Přel. Pavel Vereš. Praha : Breta, 2006.
- Mjačin A. N. a kol. *Mir russkoj istorii*. Enciklopedičeskij spravocnik. Moskva : Veče, 1998.

⁵³ Srov. Vlček 2006b, s. 77–80.

⁵⁴ Srov. Berďajev 1992; Špidlík 1996.

- Nykl, Hanuš. *Náboženství v ruské kultuře*.
Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2013.
- Nykl, Hanuš. *Pravoslavná církev a ruské impérium: zkušenost synodálního období*. In Karel Pánek, Jaroslav. „Česká historická slavistika v kontextu humanitních věd“. *Český časopis historický* 2015, roč. 113, č. 1, s. 7–26
- Polnoje sobranije zakonov Rossijskoj imperii : sobranije pervoje*. 24. Sankt-Peterburg : Tipografija II. Otdelenija Sobstvennoj Jeho Imperatorskogo Veličestva Kanceljarii, 1839.
- Příhoda, Marek. *Kulturní, duchovní a etnické kořeny Ruska*. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2006.
- Příhoda, Marek. *Kulturní, duchovní a etnické kořeny Ruska: tradice a alternativy*. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2005.
- Rey, Marie-Pierre. *Tragické tažení 1812. Napoleonův vpád do Ruska v novém světě*. Přel. Lubomír Kolačka. Praha : Dobrovský, 2013.
- Rostopčin, Fjodor V. „Zapiski grafa Rostopčina“. *Ruskaja starina* 61, č. 4, 1889.
- Sacharov, Andrej N. (red.) *Istorija Rossii s drevnejšich vremen do našich dnej*. Moskva : Prospekt, 2010.
- Sinelina, Julija Ju. *Sekularizacija v socialnoj istorii Rossii*. Moskva : Academia, 2004.
- Sládek, Karel a kol., *Monoteistická náboženství a stát*. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2009, s. 131–163.
- Sládek, Karel. *Cesty k boholidství. Spiritualita v kontextu příběhů osobností „stříbrného věku“ ruského myšlení a ruské emigrace*. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2012.
- Suvorov, Nikolaj S. *Učebnik cerkovnogo prava*. Praga : Tipografija Komiteta po obespečeniju obrazovanija russkich studentov v ČSR, 1925.
- Syn Otečestva*, 1813, roč. 2, č. 1.
- Šachovskij Alexandr A. „Pervyje dni v sozžennoj Moskve. Sentjabr' i oktjabr' 1812 goda“. Pismo kn. A. A. Šachovskogo“. *Ruskaja starina* 1889, roč. 20, oktjabr'.
- Šilder, Nikolaj K. *Imperator Aleksandr I. Jego žizn' i cartsvovanije*. Sankt-Peterburg : Izdanije A. S. Suvorina, 1897.
- Špidlík, Tomáš. *Ruská idea: jiný pohled na člověka*. Velehrad : Refugium Velehrad-Roma: 1996.
- Švankmajer, Milan. *Petr I. Zrození impéria*. Praha : Lidové noviny, 1999.
- Uspenskij sobor. [online]. [cit. 2016-02-01]. <http://www.russiancity.ru/text/mos01.htm>.
- Uspenskij, Boris A. *Car' i patriarch. Charizma vlasti v Rosii*. Moskva : Škola „Jazyki russkoj kultury“, 1998.
- „Varlaam“. In *Pravoslavnaja enciklopedija*, sv. 6. Moskva : Cerkovno-naučnyj centr „Pravoslavnaja Enciklopedija“, 2003.
- Vlček, Radomír. „Evropská identita a Rusko“. In *Evropa a její duchovní tvář. Eseje — komentáře — diskuse*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury 2006 (2006b).
- Vlček, Radomír. „Ke kořenům sekularizace v ruském impériu“. In Jiří Hanuš (ed.), *Vznik státu jako proces sekularizace*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006 (2006a).
- Vlček, Radomír. „Nostalgie a ruské dějiny. Role osobnosti“. In Jiří Hanuš a kol., *Nostalgie v dějinách*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2014.
- Zubov Andrej B. (ed.). *Istorija Rossii. XX vek. 1894–1939*. Moskva : Ast Astrel, 2009.

THE RUSSIAN ORTHODOX CHURCH AND “TRUE” FAITH IN THE EARLY 19TH CENTURY

For centuries, the Russian Orthodox Church played an extraordinary role in promoting the moral code of the individual and the collective of the Russian Empire. In the 18th century, however, the Russian Orthodox Church underwent fundamental organizational changes. Above all, it was the establishment of a Sacred Synod through which the Russian Orthodox Church was controlled by the state. The Church responded to this by modernizing its organization. However, the stereotypical life of Russian society did not change. Faith remained the same, with the result that the dividing gap between the identity required by the state and the identity unfolding from the masses, as

a link to their ancestors, became wider. A significant change was caused by the existential threat to the Russian Empire at the time of Napoleon's invasion of Russia in 1812. The state was able to create such conditions that the Church, after clutching for several decades to its dirigisme, could resume its activities and act in a patriotic spirit to rescue the Orthodox Faith, reportedly the only real and right faith, with the full commitment of each individual. The ideology of the Church coincided with the ideology of the state, which proclaimed the forthcoming struggle as an immense effort to save the homeland. It was the Patriotic War.

KLÍČOVÁ SLOVA:

Rusko — ruská pravoslavná církev — vlastenecká válka — posvátný synod

Russia — Russian Orthodox Church — Patriotic War — Holy Synod

Radomír Vlček (* 1957) je vedoucím vědeckým pracovníkem Historického ústavu AV ČR a vedoucím jeho Výzkumného centra pro dějiny východní Evropy. Specializuje se na dějiny střední a východní Evropy v 18. až 20. století a na dějiny slovanských vztahů, zejména na politické, kulturní a duchovní dějiny ruského impéria, jeho nacionalismus a panslavismus. Je autorem monografií *Ruský panslavismus — realita a fikce* a *Kapitoly z ruských dějin 18. století*, spoluautorem deseti knih, editorem řady sborníků a autorem několika desítek odborných studií. Na Filozofické a Pedagogické fakultě Masarykovy univerzity v Brně vede přednášky a semináře z obecných dějin, dějin Ruska a kulturních dějin východní Evropy.